

Олександр Карпенко –

ШЛЯХ ДО СЕБЕ

До 100-річчя з дня народження

Міністерство освіти і наука України
Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника
Національна спілка краєзнавців України
Українська Академія історичних наук

*До 100-річчя професора
Олександра Юхимовича Карпенка*

Олександр Карпенко – ШЛЯХ ДО СЕБЕ

Колективна монографія

Івано-Франківськ
Лілея-НВ
2022

Олександр Карпенко – шлях до себе. До 100-річчя професора Олександра Юхимовича Карпенка. Монографія. За ред. В. Великочого, О. Жерноклеєва, І. Монолатія. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2022. 336 с.

Монографію склали окремі наукові розвідки, присвячені видатному українському історикові, зунрознавцеві Олександру Юхимовичу Карпенку в 100-річчя від дня його народження. Авторами є, як правило, учні, найближчі співробітники вченого, більшою чи меншою мірою приналежні до прикарпатської школи зунрознавства, створеної О. Карпенком.

Для істориків, політологів, правознавців, краєзнавців, широкого кола читачів, зацікавлених у вивченні уособленої історії України ХХ–ХХІ ст.

Рецензенти:

Степан Борчук – доктор історичних наук, професор, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника.

Олександр Лисенко – доктор історичних наук, професор, завідувач відділу історії України Другої світової війни Інституту історії України НАН України.

Ігор Соляр – доктор історичних наук, професор, директор Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України.

Рекомендовано до друку Вченою радою Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (протокол № 11 від 28 грудня 2021 р.)

© Автори текстів, В.Великочий,
О.Жерноклеєв, І.Монолатій, 2022
© Видавництво «Лілея-НВ», 2022

ISBN 978-966-668-559-2

ЗМІСТ

Вступ 5

Розділ 1

ШЛЯХ УЧЕНОГО-ДОСЛІДНИКА:
ВСУПЕРЕЧ КАНОНАМ РАДЯНСЬКОГО
ІСТОРИЧНОГО НАРАТИВУ 9

1.1. С. Кобута. Між конформізмом та об'єктивністю: історик Олександр Карпенко в умовах «розвинутого соціалізму» (1949–1978 рр.) 11

1.2. Ю. Сливка. Львівський період науково-педагогічної діяльності Олександра Карпенка (1949–1978 рр.) 57

1.3. В. Великочий, О. Жерноклеєв. Олександр Юхимович Карпенко: Івано-франківський період життя і творчості 81

1.4. О. Жерноклеєв. Штрихи до біографії: про дату народження Олександра Карпенка 103

Розділ 2

ЗАСНОВНИК ПРИКАРПАТСЬКОЇ ШКОЛИ
ЗУНРОЗНАВСТВА 109

2.1. М. Кугутяк. Він повертав українській історії її справжнє обличчя 111

2.2. С. Адамович, В. Великочий. Наукова спадщина Олександра Карпенка в сучасній історіографії 121

2.3. В. Великочий. Концепція історії ЗУНР О. Карпенка: еволюція парадигми 135

2.4. О. Реєнт, В. Великочий. Українська революція 1914–1923 рр.: західноукраїнський вимір 153

2.5. <i>І. Монолатій</i> . «Листопадовий зрив» 1918 року: революція чи переворот?	173
2.6. <i>І. Райківський</i> . Селянсько-робітничий союз у Західній області УНР у січні – травні 1919 р.	189
2.7. <i>М. Вітенко, В. Дебенко</i> . Галицькі українці та Західноукраїнська Народна Республіка на сторінках газет « <i>Lidové poviny</i> », « <i>Národní listy</i> » та « <i>Národní politika</i> » (листопад 1918 – липень 1919 р.)	232

Розділ 3	
ФАКТИ СВДЧАТЬ	269
3.1. <i>Степан Кобута</i> . Професор О. Ю. Карпенко у світлі документів і матеріалів	270
Замість післяслова	333

ВСТУП

Святкування ювілеїв – завжди справа делікатна. Треба нікого і нічого не забути, на все зважити. Адже іншої такої нагоди не буде: через якийсь час не можна повторити ювілейну річницю. Це ніби аксіома, твердження, що не вимагає доведення. Але в історії інколи бувають винятки.

Одним з таких є святкування 100-літнього ювілею Олександра Юхимовича Карпенка. Минулого, 2021 року в Прикарпатському національному університеті імені Василя Стефаника було широко відзначено цю непересічну подію: організовано і проведено Всеукраїнську наукову конференцію з міжнародною участю, підготовлено до друку поконференційний збірник матеріалів, проведено низку інформаційних програм на місцевому телебаченні, організовано спеціальні інформаційні дні у Львові та Києві. Але уважний читач, який зацікавиться біографічними даними нашого ювілянта, безумовно помітить певне неспівпадіння. Офіційно, за документами, Олександр Юхимович Карпенко народився 1921 року. Але насправді він був на рік молодший, народжений 1922 року. Тоді зрозуміло, чому всі офіційні святкування відбувалися 2021 року. А цьогоріч мають змогу і нагоду вшанувати свого наставника його учні й послідовники.

Є такі особистості, які змушені протягом цілого свого життя бути «не типовими» – такими, які не можуть «плисти за течією», які намагаються не сприймати все «на віру», а мусять «докопатися до істини». Ба більше,

13. Литвин М. Р., Науменко К. Є. Історія ЗУНР. Львів: Олір, 1995.

14. Літопис Червоної Калини. VIII річник. Львів, 1936. Ч. 11.

15. Лозинський М. Галичина в рр. 1918–1920. Б. м., 1922.

16. Макух І. На народній службі. Дітройт: Видання Української вільної громади Америки, 1958.

17. Мірчук П. Перший листопад. Торонто: Ліга Визволення України, 1958.

18. Німчук І. Українська військова організація у Відні в днях перевороту (Причинок до історії будови Української держави в Галичині) // http://komb-a-ingwar.blogspot.com/2008/11/blog-post_3493.html

19. Плохій С. Брама Європи. Історія України від скіфських воєн до незалежності. Друге вид. Х.: Клуб сімейного дозвілля, 2018.

20. Українська Галицька Армія у 40-річчя її участі у Визвольних змаганнях в 1918–1919 рр. Матеріяли до історії. Т. III. Видав хорунжий УСС Дмитро Микитюк. Вінніпег, 1966.

21. Українська Галицька Армія у 40-річчя її участі у Визвольних змаганнях. (Матеріяли до історії). Видав хорунжий УСС Дмитро Микитюк. Вінніпег, 1958.

22. Цегельський Л. Від легенд до правди. Спомини про події в Україні зв'язані з Першим Листопадом 1918 р. Нью Йорк; Філадельфія: Булава, 1960.

23. Шанковський Л. Українська армія в боротьбі за державність. Мюнхен: Дніпрова хвиля, 1958.

24. Ereignisse in der Ukraine 1914–1922 deren Bedeutung unter historische Hintergrunde von Theophil Hornykiewicz. Bd IV. Philadelphia, Pa., USA; Druck und Verlag Ferdinand Berger & Sohne OHG, Horn, Osterreich, 1969.

Іван Монолатій – доктор політичних наук, професор, Прикарпатський національний університет ім. В. Стефаника,
e-mail: ivan.monolatii@pnu.edu.ua
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8963-774X>

УДК 321.01:329.14]316.343:94(477.8)»1919»

Ігор Райківський

СЕЛЯНСЬКО-РОБІТНИЧИЙ СОЮЗ У ЗАХІДНІЙ ОБЛАСТІ УНР У СІЧНІ–ТРАВНІ 1919 р.

У статті висвітлюється діяльність у січні–травні 1919 р. легальної опозиційної до уряду Західної області УНР (ЗОУНР) організації – Селянсько-робітничого союзу (СРС). З'ясовано, що ключову роль у заснуванні СРС відіграли діячі опозиційної до провладу Української Національної Ради (УНРади) і Державного секретаріату Української соціал-демократичної партії (УСДП), що в цілому визначала стратегію і тактику його діяльності, але не мала виключного впливу на Союз. УСДП використовувала СРС для політичного тиску на владу. Аргументовано тезу про посилення всередині СРС впливу ліворадикальних сил у результаті поглиблення навесні 1919 р. суспільно-політичної та економічної кризи в Галичині. Кульмінаційною точкою в діяльності СРС стало проведення в тимчасовій столиці ЗОУНР м. Станиславові Селянсько-робітничого з'їзду 30–31 березня 1919 р. Наголошується, що, незважаючи на відмову більшості в УНРаді виконувати ультимативні ухвали з'їзду, керівництво СРС, в якому домінували соціал-демократи, не пішло на конфронтацію з органами державної влади в ЗОУНР. Це стало свідченням зрілості громадянського суспільства Галичини, де існували мирні парламентські форми боротьби між лівою опозицією та урядом, не було допущено сепаратизму, революційних потрясінь, на відміну від Наддніпрянщини або сусідніх країн Центрально-Східної Європи – Угорщини і Словаччини.

Ключові слова: Селянсько-робітничий союз, ЗУНР (ЗОУНР), опозиція, Українська соціал-демократична партія, соціал-демократи.

Програма і діяльність Селянсько-робітничого Союзу (далі – СРС) ще не знайшли належного висвітлення в українській історіографії. Радянські дослідники політичної історії Західноукраїнської Народної Республіки (ЗУНР), як правило, не цікавилися СРС, який погано вписувався в офіційну класову схему суспільно-політичного руху, що характеризувалася наявністю двох ворогуючих між собою таборів – «буржуазно-націоналістичного» і комуністичного. Винятком була хіба що невелика стаття івано-франківського історика Петра Арсенича про діяльність СРС у Станиславові в 1919 р. [1]. В українській радянській історіографії утвердилася теза про «антинародні дії» галицької соціал-демократії в 1918–1919 рр., що нібито «зустрічали зростаючий опір трудящих», які об'єдналися в Комуністичну партію Східної Галичини (далі – КПСГ) для боротьби за владу Рад і возз'єднання з радянською Україною [24, с. 513, 515]. Своєю чергою, у працях науковців української діаспори приділяли СРС недостатню увагу, зустрічаємо лише фрагментарні згадки, що, на нашу думку, не відповідає місцю і ролі цієї організації в суспільно-політичному житті ЗУНР [56; 68].

Після 1991 р. вийшли друком ґрунтовні дослідження з історії ЗУНР, в яких основну увагу було приділено аналізу діяльності національно-демократичних сил, що підтримували політику західноукраїнського уряду [19; 31; 39 та ін.]. Успіхи в національно-державному будівництві, політична стабільність і громадянський мир у ЗУНР забезпечувалися, насамперед, усталеною двопартійною системою: абсолютна більшість місць в Українській Національній Раді (далі – УНРаді), що виконувала функції парламенту, та уряді – Державному секретаріаті – належала націонал-демократам і радикалам. Однак неможливо створити об'єктивну

картину подій без урахування опозиційних сил до уряду ЗУНР, зокрема СРС та Української соціал-демократичної партії (далі – УСДП), що мала визначальний вплив на діяльність Союзу. Автор даної статті мав на меті з'ясувати утворення і діяльність СРС, постаті його лідерів під владою ЗУНР у січні–травні 1919 р. Це перевидання, з доповненнями та уточненнями, матеріалу, що вийшов друком у спареному № 5–6 журналу «Галичина» 2001 р. (невеликим тиражем і малодоступному в наш час) на пошану професора Олександра Юхимовича Карпенка з нагоди його 80-річчя [47].

Передумови заснування СРС були пов'язані з проголошенням у листопаді 1918 р. на уламках Австро-Угорської імперії ЗУНР, що означало початок національно-державного будівництва на західноукраїнських землях. УНРада і Державний секретаріат спрямували свої зусилля на злуку ЗУНР з Українською Народною Республікою (УНР), відновлену Директорією в грудні 1918 р. 3 січня 1919 р. УНРада в тимчасовій столиці ЗУНР м. Станиславові одностайно прийняла ухвалу про об'єднання двох держав. Урочисте проголошення злуки відбулося 22 січня у Києві й було ратифіковано Трудовим конгресом УНР. Західно-українські землі дістали назву Західна Область УНР (далі – ЗОУНР), але до повного з'єднання обох частин Української держави справа не дійшла. УНРада зберегла свою владу до скликання Всеукраїнських установчих зборів, вона критично ставилася до соціалістичної орієнтації політичного проводу на Великій Україні (як відомо, у складі парламенту й уряду ЗОУНР переважали представники Української національно-демократичної партії (далі – УНДП), до якої належали дві третини членів УНРади, та Української радикальної партії (далі – УРП)).

Внаслідок впливу несприятливого зовнішнього фактора, зокрема агресії проти УНР Польщі, радянської

Росії та Добровольчої армії генерала Антона Денікіна, розходження між двома українськими урядами в 1919 р. все більше поглиблювалися. Воєнні дії унеможливили скликання Всеукраїнських установчих зборів, які мали остаточно вирішити справу взаємин обох частин УНР, і в державі далі існували два уряди, дві політики. У соціально-економічному житті ЗУНР/ЗОУНР поступово наростали кризові явища, що було пов'язано з погіршенням матеріальних умов життя народу через суцільне знищення краю в ході Першої світової війни 1914–1918 рр. та польсько-українського збройного конфлікту в 1918–1919 рр. Становище ускладнювалося несприятливими зовнішньополітичними обставинами – підтримкою Польщі країнами Антанти і невдачами Української галицької армії на польсько-українському фронті, поразкою військ Директорії та захопленням Наддніпрянщини більшовицькими військами в першій половині 1919 р., а також утвердженням у сусідній Угорщині радянської влади наприкінці березня 1919 р. [48, с. 219, 220].

За таких обставин, коли суспільно-політичне життя в Галичині після проголошення ЗУНР активізувалося, на політичній арені виникла нова організація – Селянсько-робітничий союз. Поява СРС була реакцією народних мас, залучених національно-демократичною революцією до державотворчих процесів, на поміркований характер політики урядових чинників ЗОУНР, що спиралася на старі австрійські моделі. Головою Союзу став маловідомий до того в політичному житті, позапартійний з невеликою самоосвітою Дмитро Дем'янчук, а його заступником – соціал-демократ Євстахій Оліярник. СРС був, по суті, легальною опозиційною організацією до уряду ЗОУНР, що на перших порах не мала чіткої політичної платформи. Голова СРС у спогадах «Така була дійсність в 1918–1919

роках в Галичині» (Івано-Франківськ, 1965 р.)* визнавав, що Союз було створено, «ще не маючи виробленої програми, але головний напрямок початку діяльності був клич ... об'єднання з Придніпрянщиною» [12, с. 349]. Д. Дем'янчук підкреслював, що організацію «так названо тому, що подавляюча більшість трудового народу в Галичині були селяни» [12, с. 348].

Спогади Д. Дем'янчука давали обмаль конкретної інформації з історії ЗУНР. Зокрема, автор писав про «дружбу з часів гімназії» з Дмитром Вітовським, з яким «брав активну участь в ліквідації австрійського режиму», але в кінці грудня 1918 р. під час зустрічі у Станиславові вони «розійшлися не як друзі, а як противники» [12, с. 52, 53, 66]. Д. Дем'янчук засвідчив свою роль у створенні СРС наприкінці 1918 р. «як станіславської повітової політичної організації, а з переходом центральної влади Галичини в Станіслав СРС став обласною, чи ... краєвою організацією ...» [12, с. 349]. Автор визнав, що серед членів СРС були і помірковані, і більш радикальні елементи, але «з фронту віяв холодний вітер, і він остуджував жевріючі революційні наставлення» [12, с. 209]. У спогадах Д. Дем'янчука містилися згадки про його зустрічі в тимчасовій столиці ЗОУНР Станиславові, щоб з'ясувати напрям політики СРС, з головою Директорії УНР Симоном Петлюрою (він питав у голови Союзу, кого підтримує організація «у відношенні влади на Придніпрянщині. Я без обиняків заявив: “Того, хто осадовиться в Києві”. Тоді там була радянська влада») та

* Спогади Д. Дем'янчука в рукописному вигляді зберігаються у відділі фондів Івано-Франківського обласного краєзнавчого музею, датовані 12 листопада 1963 р. – 25 березня 1965 р. Під час роботи над кандидатською дисертацією на тему «Українська соціал-демократична партія» (1918–1939 рр.)» (Львів, 1996 р.) автор мав можливість безпосередньо ознайомитися зі спогадами голови СРС, що були написані для друку в Умовах хрущовської «відлиги», але так і не побачили світ після зміни влади в СРСР.

Михайлом Грушевським, який «запросив був мене до себе на квартиру в готелі ... Розмова велася про різні укр(аїнські) справи» [12, с. 206].

Д. Дем'янчук писав спогади на схилі віку, завершив їх у березні 1965 р., коли багато подій могли стертися з пам'яті. Автор висловлював прихильність, по суті, націонал-комунізму, зауважив, що під час розмови з ним ставлення колишнього лідера української революції М. Грушевського «до порушуваних (національних. – І. Р.) проблем зробило на мене пригноблююче вражіння, і я старався скоро вийти від него», вони по-різному оцінювали політичну ситуацію [12, с. 206]. На думку Д. Дем'янчука, поширення комуністичних ідей у Галичині періоду ЗУНР засвідчили його контакти із співзасновником і в майбутньому секретарем Центрального комітету (далі – ЦК) Компартії Східної Галичини (далі – КПСГ) Карлом Савричем (псевдонім – Максимович). Він був стрільцем Легіону УСС, але в 1916 р. потрапив до російського полону, де став діячем лівого крила Української партії соціалістів-революціонерів (далі – УПСР), т. зв. «боротьбистів». К. Саврич, за словами голови СРС, перебуваючи в Станиславові «в перших днях лютого» 1919 р., допоміг йому складати програму організації, що за перші півтора місяці свого існування зуміла «настільки розростися, що можна було скликати з'їзд» для ухвалення програмних засад і статуту [12, с. 350].

Хоча СРС, за свідченням Д. Дем'янчука, було засновано в кінці 1918 р., можна вважати, що громадсько-політична діяльність Союзу практично почалася 1 січня 1919 р. з виходом у світ газети «Республіканець» (з 1 по 8 число включно – «Републіканець»). Вона регулярно видавалася в тимчасовій столиці ЗОУНР Станиславові до середини травня 1919 р. Усього вийшло 33 номери, з них останній – 10 червня 1919 р. У редакційній статті в першому номері «революційно-демократичного тижневика» «Републіканець», що вийшов під гаслом

«Боротьбою здобудеш ти право своє», наголошувалося: «Ми хочемо мати “Самостійну, вільну Україну”, “без хлопа і пана”, себто щоб селянин-мужик і робітник стали свідомими, письменними членами народу ... Стоїмо на становищі: Революція дала волю Україні, хай буде вона революційна в ім'я рівних прав людини, в відношенню до держави!». «Хвиля сполуки західної і східної України мусить наступити якнайскорше, – писалося в тижневику, – і мусить нас застати готовими до боротьби за права робітництва. Тому мусимо вести точну організацію українського робітництва» на програмних засадах УСДП [5, с. 1].

Соціал-демократи взяли активну участь в Українській революції: були серед учасників Листопадового зриву 1918 р., увійшли до складу УНРади* та першого уряду ЗУНР, очоленого націонал-демократом Костем Левицьким: А. Чернецький став державним секретарем праці та суспільної опіки, а Микола Парфанович – заступником секретаря шляхів. Діячі УСДП розгорнули діяльність у місцевих адміністративних органах ЗУНР, зокрема С. Вітик був головою, а Іван Калинович – секретарем повітової УНРади в Дрогобичі, Осипу Устияновичу було доручено вести «справи робітництва» в Станиславівській повітовій Раді [48, с. 217, 218]. Однак після проголошення Акта злуки в Києві 22 січня 1919 р. УСДП вперше відкрито заявила про опозицію до УНРади і Державного секретаріату ЗОУНР. С. Вітик, член делегації ЗУНР, направленої для юридичного оформлення злуки, за словами Лонгіна Цегельського, «від самого приїзду до Києва» стверджував, що «Західня Україна має негайно ввійти в склад зцентралізованої УНР без застережень, зрікаючися своєї автономії, ... а

* У жовтні 1918 р. членами УНРади, від моменту її створення, стали Семен Вітик як парламентський посол і шість діячів УСДП, у т. ч. галичани Микола Ганкевич, Осип Крупа та Антін Чернецький.

признаючи безпосередню та беззастережну владу уряду Директорії». УНРаду і галицький уряд він уважав за «реакційні, буржуазні» [64, с. 260].

УСДП практично визначала політичний курс СРС як єдина парламентська партія в ЗОУНР, яка після Акта злуки в січні 1919 р. перейшла в опозицію до галицького уряду. За підрахунками львівського дослідника Олега Павлишина, після довиборів у засіданнях УНРади станіславівського періоду скликання в першій половині 1919 р. брало участь 125 депутатів, з них до УСДП належало 14 осіб; для порівняння, до УНДП – 61 особа, УРП – 14 (встановлено партійну належність 113 діячів). Загальний список УНРади, з урахуванням членів буковинської делегації, кооптованих осіб львівської делегації та низки діячів Ради у станіславівський період, нараховує 195 позицій. Серед 168 депутатів з жовтня 1918 р. по червень 1919 р., партійність яких вдалося встановити, до УСДП входило 24 особи, до УНДП – 95, до УРП – 35, представників інших партій і безпартійних в УНРаді були одиниці [39, с. 226, 227, 228]. Очевидно, УСДП значно поступалася за політичними впливами двом іншим партіям – УНДП та УРП, що підтримували галицький уряд. Соціал-демократи використовували СРС для політичного тиску на владу в ЗОУНР, щоб мирним, парламентським шляхом, без будь-якого насилля домогтися реалізації своїх вимог.

Соціал-демократи розгорнули активну діяльність у місцевих осередках СРС. Д. Дем'янчук прямо писав, що діячі УСДП були «співтворцями СРС, особливо станіславські залізничники, які внесли багато труду в організаційні справи» Союзу [12, с. 290]. Водночас партія соціал-демократів не мала виключного впливу на СРС і критично ставилася до революційних закликів, ліворадикалізму, що час до часу простежувалися в закликах окремих його діячів. Тижневик УСДП «Воля» у Станіславові, що виходив з 27 квітня 1919 р. (останній

номер – 23 серпня того ж року), прямо писав, що «Республіканець» «не був органом партійним, а наші товариші не працювали цілком в тім органі», деякі номери якого вийшли як «соціал-демократичний часопис» [6, с. 4]. Вважаючи друкований орган СРС «заступником селянських і робітничих мас», соціал-демократична газета «Вперед», що друкувалася в захопленому поляками Львові, в лютому 1919 р. висловлювала обурення: «Чому уділ робітника і селянина в формуванні держави має бути революційним актом, ... клич клясовости ... – сліпим?! Ми більше жадаємо від робітничої газети, ... ясности, щоби не ширити баламуцтва серед робітничих мас» [52, с. 2].

Водночас СРС, за свідченням Д. Дем'янчука, отримав допомогу – дотації на видавництво своєї газети – від філії Інформаційного бюро при Директорії УНР і від ідейно близької Української соціал-демократичної робітничої партії (далі – УСДРП) на Наддніпрянщині [12, с. 78]. Галицька УСДП співпрацювала з УСДРП ще з початку ХХ ст. Наприкінці жовтня 1918 р. в Києві відбулася зустріч між партійною делегацією УСДП та лідером антигетьманської опозиції, активним діячем УСДРП Володимиром Винниченком [9, с. 29]. За спогадом А. Чернецького, він «дав галичанам вказівки проголосити злуку з Українською Народною Республікою» [65, с. 43]. VI конгрес УСДРП 10–12 січня 1919 р. у Києві прийняв «Резолюцію про об'єднання українських соціал-демократичних партій Українських Народних Республік Східньої і Західньої», тобто між УСДРП та УСДП, що мало відбутися «у формі повного злиття» і затверджено на найближчому партійному конгресі. Незважаючи на запізнення на засідання конгресу делегованих від УСДП галичанина С. Вітика та О. Безпалка з Буковини, вони увійшли до складу об'єданого ЦК партії [32, с. 77]. Головування С. Вітика на Трудовому конгресі в Києві стало можливим завдяки підтримці наддніпрянських

соціал-демократів – за словами Л. Цегельського, це «була очевидна маніфестація єдності українських соціалістів» [64, с. 263].

Отже, УСДП першою з політичних партій ЗУНР пішла на злуку з ідейно близькою партією на Наддніпрянщині, але через несприятливі зовнішні чинники об'єднавчий процес не був завершений. Галицькі соціал-демократи за підтримки УСДРП брали участь у виданні газети СРС «Республіканець», що виходила під редакцією Володимира Гадзінського, пізніше – Д. Дем'янчука та О. Устияновича. Висуваючи дві основні вимоги – беззастережного об'єднання України шляхом ліквідації автономії ЗОУНР і проведення в краї більш лівої, соціалістичної політики, газета СРС обстоювала мирні, парламентські методи боротьби. У ній підкреслювалося, що «кому на серці лежить добро народу і самостійність нашої держави, той не бажає большевизму, ... анархії» [58, с. 3]. «Республіканець» закликав урядові чинники негайно провести «аграрну та соціальну реформу, заки невдоволений народ не вхопиться до боротьби з дотеперішнім ладом», «ми переживаємо не тільки національну, але й соціальну революцію» [49, с. 3]. «Всяка реформа, – наголошував Євген Яворський, – мусить бути нині соціалістичною», метою є «національна і соціальна воля; ... державна самостійність соціально визволених наших трудових мас» [67, с. 3, 4]. Іншим разом писалося про потребу «дійсного, а не фіктивного єднання Українського Народу в єдину Українську Народню Республіку» [43, с. 2].

Редакція критикувала уряд ЗОУНР за недостатньо рішучі й ефективні дії, натомість висловлювала цілковиту підтримку діяльності Директорії УНР, зокрема С. Петлюрі. СРС був політичним центром, що декларував відданість ідеї державної самостійності України й об'єднання всіх українських земель у демократичну республіку. Редакційна політика часопису в політичній

площині базувалася, насамперед, на соціальному і революційному пріоритеті, декларувала побудову держави «без хлопа і пана». На шпальтах часопису регулярно містилася інформація про діяльність обласної управи СРС і місцевих осередків організації. Серед ключових тем, які порушували автори часопису, була історична детермінованість Акта злуки українських земель, шкідливість ідеологічної різновекторності для національного фронту, українізація державного апарату, впровадження національної за характером освіти, забезпечення виборчого права жінок і соціальних гарантій усіх робітників, підвищення зарплатні солдатів української армії, відзначення роковин Тараса Шевченка та ін. У часописі були рубрики «Новинки», «З краю» та ін. Редакція полемізувала з офіційним часописом уряду ЗОУНР «Република» і військовою газетою «Стрілець» («Український Стрілець») – пресовим органом Начальної команди Української Галицької армії (УГА) [24, с. 317, 318].

Найактивнішими авторами видання були Володимир Гадзінський, Євстахій Оліярник та ін. Висвітлюючи питання українсько-польських взаємин у Галичині, редакція вимагала більш жорстких заходів супроти антиукраїнської діяльності поляків, які проживали на території, контрольованій урядом ЗОУНР [29, с. 317]. Редакція неодноразово підкреслювала необхідність всілякої підтримки української армії: «...Наше найважніше завдання в сю пору – се військо!!! Стараймося оборонити нашу рідну землю від хижого, ненажерливого Ляха ..., ходім лавою на ворога, забуваючи про всякі сучасні непорозуміння поміж нами.., а там буде час потім і на заведення бажаного нами ладу, з якого ціла народня маса буде вдоволена» [7, с. 1]. Водночас заперечувалася можливість будь-якої угоди з поляками чи «кацапами», «доки точ-в-точ не приймуть усіх наших передумовин (вимог. – І. Р.) на наше самовизначення і нашу незалежність» [3, с. 1]. Від імені

обласної управи СРС Д. Дем'янчук та О. Устиянович опублікували 27 березня 1919 р. заяву, що організація не прагнуче задоволення вимог пролетаріату села і міста авантюрним шляхом, а «тільки дорогою, яка б не зруйнувала порядку і ладу в нашому краю та не ослабила нашого фронту», «солідарно зі всіма клясами українського громадянства ...» [57, с. 1].

Програму і статут СРС прийняла конференція повітових представників Союзу 16 лютого 1919 р. у Станиславові. Засідання конференції відбулося під проводом соціал-демократів з 10 до 18 год., з одноденною перервою на обід. Наряду відкрив голова СРС Д. Дем'янчук, з'ясувавши в короткій промові історію створення і загальну мету діяльності організації. Головою засідання обрано діяча УСДП О. Устияновича, після чого К. Саврич (Максимович) від імені галицької філії Центрального інформаційного бюро при Директорії УНР побажав учасникам засідання успішної праці [21, с. 1]. Під виглядом працівника відділу, створеного Директорією, він на початку 1919 р. приїхав до Станиславова з метою пропаганди ліворадикальних ідей, з якими ближче познайомився, перебуваючи в російському полоні, взяв участь у складанні програми СРС. Голова Союзу «за цю послугу» надав «приміщення для згаданої філії», що містилося в місцевій редакції газети «Республіканець». Відділ проводив, за словами Д. Дем'янчука на схилі віку, «поза офіційною діяльністю пропаганду комуністичних ідей» [1, с. 68; 12, с. 351].

Соціал-демократ Осип Безпалко на конференції СРС 16 лютого 1919 р. проголосив політичну доповідь, у якій діяльність галицького уряду оцінив критично як «політикування гуртка людей», щоб «тільки оправдати своє вороже становище до злуки». Доповідач різко засудив політику країн Антанти, передусім Франції, в українському питанні, на яку орієнтувався уряд ЗОУНР, назвав її ворожою до України. На його думку, всередині

коаліції західних держав було «непорозуміння. Там іде боротьба, чий капіталізм має запанувати в Європі, чи американський, чи французький». Водночас О. Безпалко обстоював неминучість приходу до влади робітничо-селянських урядів, не треба «впадати в розпуку і зневіру»: «Як пролетар Франції й Англії має сказати своє рішуче слово, так і наші селяне і робітники скажуть ...». Делегати підтримали під час дискусії думку, що «між народ треба йти зі здоровими кличами», щоб не викликати «забурень і неладу». Разом з тим, стверджувалося, що програма СРС повинна задовольнити «бажання пролетаріату». Резолюція підтримала курс Директорії УНР «в напрямку початкової соціалістичної перебудови», відкрито засудила «завойовницьку політику російської совітської влади» [21, с. 1, 3].

«Селянсько-робітничий союз, – зазначалося у програмі, – є політичною організацією, що має перетворити дотеперішній капіталістично-бюрократичний лад на лад соціалістичний і тим знищити» станові привілеї, політичний, національний і релігійний гніт та економічну експлуатацію. Програма Союзу передбачала насамперед «з'єднання без застереження, як рівні з рівними, всіх українських земель в одну Соборну “Українську Народню Републіку”, з одним центральним правительством...». Підкреслювалося, що лише Українська держава з соціалістичним суспільним ладом може забезпечити соціальну справедливість. Зокрема, в чотирьох розділах програми (політичні, земельні, фабричні, робітничі справи) говорилося про потребу встановлення демократичних свобод, запровадження загального виборчого права від 20 років, скасування смертної кари, заміни постійної армії народною міліцією, відокремлення церкви від держави, безплатного обов'язкового навчання в школах, конфіскації великої земельної власності без викупу та передачі цієї землі в пожиттєве користування безземельним і малоземельним селянам, націоналізації

промислових підприємств, затвердження восьмигодинного робочого дня, мінімальної зарплати, заборони дитячої праці, безплатної медичної допомоги та інших соціальних гарантій для населення тощо [46, ч. 11, с. 3; ч. 12, с. 3].

Ухвалена на конференції програма СРС після розширення діяльності організації мала бути затверджена на з'їзді. Водночас конференція ухвалила статут, за яким членом організації мав змогу стати «кождий українець» після 20 років, що «не жиє з визиску, поділяє програму СРС» і «вносить членський внесок». Загалом розділи статуту чітко визначали структуру і порядок діяльності СРС: організаційні підрозділи, права та обов'язки членів, фонди і т. д. [1, с. 73, 74]. Отже, СРС як політична організація українських селян і робітників намагався поєднати національну ідею з соціалістичними, марксистськими постулатами. Навколо СРС об'єдналися ліві соціалістичні елементи, включаючи нечисленних ліворадикальних представників – комуністів. Програмні вимоги СРС були нечіткими, а в окремих випадках можна помітити внутрішню суперечність. Так, з одного боку, було сказано про необхідність запровадження загального («вселюдного») виборчого права, тобто з участю буржуазії, а з іншого – містився заклик до створення «коаліції української трудової демократії ... селянства та робітництва, без всякої участі буржуазних клас». Одержавлення промисловості й торгівлі неминуче мало призвести до посилення бюрократичного державного апарату, проти якого так настійливо виступав СРС [56, с. 100, 101].

Матвій Стахів, галицький історик і суспільно-політичний діяч, радикал, справедливо розглядав СРС як своєрідний «опозиційний центр невдоволених» політикою УНРади і Державного секретаріату. Серед проводу новоствореної організації були «особи, яких до тепер українське суспільство цілком не знало як

політичних діячів», хіба що соціал-демократ, залізничник О. Устиянович раніше проявив себе як активний учасник профспілкового руху в Галичині [56, с. 98]. Поряд з відомими ініціаторами заснування і діяльності СРС, окремі лідери, за словами М. Стахіва, «діяли за кулісами», зокрема Микола Федюшка (псевдонім – Євшан) – український літературний критик, літературознавець і перекладач. «За лаштунками» біля організаторів Союзу «крутилися емісари лівих есерів (“боротьбистів”)) з Наддніпрянщини, які тоді «не мали ясної суспільно-політичної програми й тактики» [56, с. 99]. «Боротьбисти» – це частина діячів УПСР, що під час української революції еволюціонувала на комуністичні позиції, зробила невдалу спробу співпрацювати з більшовиками й пізніше була поглинута ними або знищена. Соціальна програма «боротьбистів» у 1918–1919 рр. дедалі більше зближувалася з комуністичною.

Ультраревольюційні заклики СРС, за влучною характеристикою Сидора Ярославина, «були тільки демагогічними засобами, щоб повалити дотеперішній уряд і самому перебрати владу в Галичині» [68, с. 39]. За свідченням Д. Дем'янчука, саме конференція СРС дала поштовх до утворення ПСГ, куди увійшли ліворадикальні елементи. Голова СРС стверджував, що 16 лютого 1919 р. під час конференції СРС у Станиславові (в будинку культурно-просвітницького товариства «Українська хата») відбулася перша «комуністична конференція», на якій обрано ЦК КПСГ під проводом колишнього «боротьбиста» К. Саврича. Уродженці Галичини Карл Саврич і Василь Сірко, опинившись під час війни в російському полоні під впливом комуністичних ідей, на початку лютого 1919 р. прибули до тимчасової столиці ЗОУНР, де допомогли в підготовці конференції СРС, що прийняла програму і статут організації. За часів ЗУНР в «Українській хаті», на перехресті колишніх вулиць Третього Мая і Сапїжинської (нині – вул. Шашкевича, 7

і Незалежності, 23 у м. Івано-Франківську) була редакція щоденної газети «Нове життя» – гостро опозиційна до керівництва ЗОУНР, що видавалася впродовж перших чотирьох місяців 1919 р. [1, с. 68].

Порушуючи свого часу дискусійне в історіографії питання про створення КПСГ, О. Карпенко наголошував, на основі наявних документальних матеріалів та інших джерел, що КПСГ була заснована в лютому 1919 р. Він вважав помилковою поширену в радянській історичній літературі думку, що I з'їзд КПСГ відбувся у Львові 30 жовтня 1921 р., коли мала проводитися крайова конференція партії, учасники якої були заарештовані польською поліцією, що призвело до т. зв. «Святоюрського судового процесу» над комуністами. До нас не дійшли історичні документи першої конференції КПСГ, якщо вона справді відбулася 16 лютого 1919 р. у Станиславові (бо є певні сумніви). О. Карпенко знайшов кілька партійних документів тих часів, що підтверджують думку про проведення установчої конференції КПСГ у період ЗУНР. «Серед них, – писав він, – особливе місце належить доповідній записці ЦК КПСГ “Про становище в партії” (липень 1922 р.), надісланій IV конгресові Комінтерну. В ній, зокрема, говориться, що в 1919 р. “відбувається в Галичині в місяці лютім перший (виділено нами. – *І. Р.*) з'їзд галицьких комуністів у місті Станіславі і закладаються перші основи під Компартію Східної Галичини”» [25, с. 64, 65].

Це не єдиний документ, де згадувалося про існування КПСГ з лютого 1919 р. За даними О. Карпенка, в матеріалах крайової конференції КПСГ в 1921 р. також наголошувалося, що «історія нашої партії датується від початку 1919 року» [25, с. 65]. Характерно, однак, що про створення КПСГ в 1919 р. не згадується в книзі одного з лідерів СРС, прихильника радикальних методів боротьби В. Гадзінського «Революційний рух у Східній Галичині. Кінець 1918 і початок 1919 рр.», виданій у

Москві 1923 р. в російськомовному перекладі [8]. Молодий літератор, журналіст і перекладач, він був добровольцем Легіону УСС, воював на Східному фронті, брав участь у польсько-українській війні, а на початку 1919 р. виступив співзасновником СРС, входив до редколегії газети «Республіканець». Після захоплення Галичини поляками В. Гадзінський перейшов на бік більшовиків, вступив до компартії і підтримав Галицьку Соціалістичну Радянську Республіку (ГСРР). З 1921 р. проживав у Москві, де й вийшла його книга, в якій містилися спогади про опозиційну діяльність проти уряду ЗУНР–ЗОУНР у Станиславові. Якби він знав про створення КПСГ у лютому 1919 р., що навряд чи могло відбутися без його участі або принаймні інформування, то, мабуть, написав би про це, бо мав намір показати глибоке коріння революційного руху в Галичині.

В. Гадзінський жодним словом не згадав про існування КПСГ в 1919 р., хоч писав про лютневу конференцію СРС і Селянсько-робітничий з'їзд. Він скаржився, що лідери соціал-демократів С. Вітик, В. Темницький, О. Безпалко та ін. прагнуть «усыпить рабоче-крестьянскую массу ... социал-предательской работой». Жоден із них, за словами автора, в 1919 р. «не “постригся” в большевики, не принял программы классовой борьбы, которая точно была определена Октябрьским переворотом (1917 р. – *І. Р.*)» [8, с. 41, 42, 54]. Критична оцінка діяльності українських соціал-демократів була традиційною для комуністів. За свідченням В. Гадзінського, працівники Центрального інформаційного бюро при Директорії УНР, прибувши на початку 1919 р. до Станиславова, фінансово допомагали створенню осередків СРС, «будучи тайной большевистской организацией...». Крім К. Саврича, підпільною агітацією займалися «Гуцайлук, Яловий и др., и через них Союз имел связи с революцией на Украине» [8, с. 49]. Вважаючи кульмінаційною точкою в революційному русі в Галичині Селянсько-робітничий

з'їзд 30–31 березня 1919 р. у Станиславові, В. Гадзінський не шкодував критичних слів на адресу соціал-демократів, які не погодилися спрямувати делегатів «по пути социального переворота и рабочей диктатуры...» [8, с. 60].

Очевидно, питання про початок існування КПСГ, перейменованої в 1923 р. в Комуністичну партію Західної України (КПЗУ), потребує подальших більш ґрунтовних досліджень, з використанням різних джерел, щоб зрозуміти, коли саме виникла партія: в лютому 1919 р. чи пізніше. За радянських часів була написана маса літератури з історії комуністичного руху в Галичині міжвоєнного періоду, але вона явно застаріла*. Очевидно, значну роль у виникненні КПСГ відіграли галичани, які під час Першої світової війни побували в російському полоні, де вони ближче ознайомилися з більшовицькими ідеями і стали їх підтримувати. Вважається, що комуністичний рух у Галичині в 1919 р. значною мірою був інспірований ліворадикальними елементами з Наддніпрянської України і Росії. Однак не можна відкидати сприятливий місцевий ґрунт для поширення ультралівих, вузькокласових ідей, що частково знайшли підтримку в діяльності СРС. Кризові явища в суспільно-політичному житті ЗОУНР наростали в першій половині 1919 р. через матеріальні нестатки народу в умовах суцільного знищення краю, де воєнні дії практично не припинялися з 1914 р. [48, с. 220].

Критичне становище в Галичині навесні 1919 р. підсилювали несприятливі зовнішньополітичні

* Сучасна львівська дослідниця ліворадикального руху Мар'яна Пиріг приділила у своїй дисертації створенню КПСГ незначну увагу, зауваживши, що «установчий з'їзд нової партії» відбувся у Станиславові в лютому 1919 р., очолив її К. Саврич-Максимович, який «повернувся із російського полону носієм комуністичних ідей та розпочав організацію підпільної роботи уже на теренах Західної України. Невдовзі після утворення партії більшість членів ЦК заарештовано силами безпеки ЗУНР» [42, с. 39].

обставини, зокрема підтримка Польщі країнами Заходу і невдачі на польсько-українському фронті, поразки військ Директорії УНР. Наприкінці березня 1919 р., коли в Угорщині була проголошена радянська влада, в краї навіть виникла нестабільна ситуація. Ліворадикальні елементи активізувалися і відкрито виступали за соціальний переворот, союз із більшовицькою Росією. Особливо виділялася опозиційністю проти уряду ЗОУНР група літературних діячів, що сформувалася навколо редакції газети «Нове життя» (найбільш активно – Василь Пачовський і М. Федюшка (Євшан)), виявляла «виразні настрої в бік большевицької політичної (а не соціальної) орієнтації». З редакцією часопису співпрацювали деякі радикально настроєні діячі з Наддніпрянщини, зокрема Микита Шаповал. За підбурювання проти влади ЗОУНР редакційний комітет у квітні 1919 р. був заарештований, а видання заборонено [56, с. 106]. Це був чи не єдиний випадок гострої реакції владних інститутів ЗУНР/ЗОУНР на журналістську критику [27, с. 650].

У зв'язку з полівінням суспільно-політичних настроїв у ЗОУНР позиція СРС зміцнювалася, як і роль у його діяльності соціального фактора. «Україна не може бути буржуазійна, – наголошувалося в газеті «Республіканець» у березні 1919 р. – Українська держава ... мусить бути ліва, мусить зробити з українського селянства і робітництва грізний соціальний чинник, здібний до класової боротьби не лиш з ворожими національно, але й власними буржуазійними елементами» [4, с. 1]. Газета регулярно публікувала статті, що піддавали критиці соціально-економічну діяльність уряду, висвітлювали важке матеріальне становище народних мас у Галичині. Зокрема, було сказано, що «інтелігентний пролетар» міг собі купити в 1914 р. стільки м'яса на тиждень, скільки «тепер не може раз на місяць». Образно наголошувалося, що струна терпимості народу «готова тріснути, ... коли управа держави не возьметься широко до діла поправи

платень і доріжняних відносин» [14, с. 1, 2]. З обуренням газета писала, що в Станиславові та сусідньому с. Княгинин «вже більше місяця хліба не можна дістати на хлібові картки. Жовніри дістають хліб не з чистої муки, а з якоїсь мішанини, а бувають дні, що зовсім нема для них хліба», тоді як на ринку сільськогосподарської продукції продається «скільки забажаєш, по неприступних для бідного населення цінах» [62, с. 2].

Водночас незважаючи на соціально-революційну риторичку, в цілому часопис СРС виразно перебував на національно-державницькій платформі. У газеті наголошувалося на небезпеці для розбудови української державності поширення більшовизму, комуністичної ідеології. «Хто здорово думає, – писав Д. Дем'янчук, – кому на серці лежить добро народу і самостійність нашої держави, той не бажає большевизму, той буде здавлювати вже в зародку об'яв анархії» [10, с. 3]. У першотравневому 1919 р. номері газети був надрукований маніфест УСДП, в якому наголошувалося, що «боротися проти національного гнету, за самоозначення народу – це боротьба за демократію...». Марксистське гасло про єдність пролетаріату в маніфесті висвітлювалося в руслі заклику «до пролетарів всіх національностей нашої області»: «Пролетарі української країни, єднайтеся!». Ми кличемо до польських братів: геть із шовіністичною мрією польських панів, які й на далі хочуть мати українського хлопа своїм рабом» [33, с. 2]. УСДП виступила з позицій пріоритету національного над інтернаціональним і соціально-класовим, польсько-українська війна з усім трагізмом продемонструвала ілюзорність тези про інтернаціональну солідарність робітництва в боротьбі за соціалістичні ідеали [48, с. 219].

Починаючи з березня 1919 р., в газеті «Республіканець» публікувалися статті, що відкрито закликали до соціальної революції, збройного повалення органів влади ЗОУНР. Так, в одній із статей писали: «Ми скинули із себе

національну неволю, ми мусимо скинути... неволю соціальну» [38, с. 3]. Різко критично оцінювалася діяльність провідних галицьких політичних партій – УНДП (з березня 1919 р. вона змінила назву на Українська народно-трудова партія (УНТП)) та УРП. Підкреслювалося, що «під ім'я “трудовик” підшиваються всякі політичні бандити та соціальні п'явки, щоби тільки даліше продовжувати своє політичне існування та наживатись» [55, с. 2]. Щодо діячів УРП було сказано, що «наші нерадикальні радикали ведуть туманну політику, ... ділами йдуть проти інтересів безземельних та малоземельних» [35, с. 2]. У газеті з марксистсько-класових позицій містилися заклики до повалення несправедливого капіталістичного ладу і побудови справедливого суспільства, щоб спільно з пролетаріатом усього світу «одною лавою стати проти конаючого капіталізму, убити його та створити новий світ на засадах національної й соціальної волі працюючих, укріплюючи цим панування Інтернаціоналізму» [61, с. 1].

Кульмінаційною точкою в діяльності СРС стало проведення у Станиславові 30–31 березня 1919 р. Селянсько-робітничого з'їзду, на вірєць Трудового конгресу України, в підготовці якого найбільшу роль відіграли Д. Дем'янчук та О. Устиянович [8, с. 55]. З'їзд був скликаний в атмосфері протистояння між лівою опозицією та урядом ЗОУНР. Коли один з діячів СРС 14 березня на станції в Ходорові роздавав подорожнім у поїзді оголошення про з'їзд, урядовець «почав видирати (його. – І. Р.) з рук, дерти і топтати ногами, викрикуючи: “Большевизм”!» [36, с. 4]. Напередодні засідання московське радіо навіть повідомило про перемогу в Галичині пролетарської революції і арешт Державного секретаріату [47, с. 222]. «Поширювалася вістка, що Селянсько-робітничий з'їзд – це організація перевороту, початок революції, згадував Д. Дем'янчук, – був “воєнний настрій”, але у проводі СРС ніхто й не думав про

переворот» [12, с. 132, 133, 134]. У спогадах він пояснював свою позицію «в першу чергу, з огляду на фронт, ... незорганізованість пролетарських мас, з браку повітових осередків організації і впливу на армію. І тому я погодився на тимчасовий еволюційний розвиток і парламентарним засобом вести боротьбу за певні форми суспільного устрою» [12, с. 131, 132].

Щоб розрядити соціальну напругу, уряд ЗОУНР, не підтримуючи ідею скликання з'їзду, вирішив надати учасникам засідання пільги на «безплатний проїзд залізницями» [12, с. 354]. На засідання з'їзду СРС у Станиславові, що відбулося в неділю 30 березня 1919 р. в театрі ім. С. Монюшка (нині – приміщення обласної філармонії на вул. Л. Курбаса, 3), приїхали понад 1200 делегатів від 33 повітів Галичини. СРС не мав можливості провести вибори на цілій території ЗОУНР, на з'їзд прибули представники лише з тих місцевостей Галичини, що належали до сфери впливу СРС. Попередньо передбачалося, що сільські громади мали обрати на цей з'їзд по три, з містечок – по п'ять, а з великих міст – по десять делегатів. Політичні і фахові організації мали надсилати по одному делегату від 200 членів. Право вибирати й бути обраним на з'їзд СРС надав безземельним та малоземельним селянам, робітникам і «трудою інтелігенції». У засіданнях з'їзду взяли участь деякі члени УНРади, переважно з соціал-демократичної фракції, а також з УРП (Антін Крушельницький та Осип Назарук) і Селянсько-радикальної партії (Петро Шекерик-Доників) [40, с. 122].

Наради з'їзду відкрив голова обласної управи СРС Д. Дем'янчук, більшість членів президії становили соціал-демократи, головою був обраний багатолітній член УСДП, житель м. Станиславова, лікар Роман Яросевич. У короткому виступі він закликав дотримуватися спокою: «Працюючий люд уміє радити поважно». Учасників засідання привітали запрошені представники, зокрема

Поалейціону – єврейської соціал-демократичної робітничої партії, член Директорії Федір Швець, який спеціально приїхав на з'їзд, його виступ учасники зустріли бурхливими оплесками. Він наголосив, що повинна «тепер бути єдина, велика, самостійна Україна», «треба одкинути непорозуміння й суперечки» між двома українськими урядами. Від колишньої «угорської України» привіт виголосив Стефан Ключурак – організатор Гуцульської республіки на Закарпатті. Від імені з'їзду В. Гадзінський зачитав вітання «трудоному народу Наддніпрянщини» і «всій українській армії» [53, с. 2, 3]. Соціал-демократ О. Безпалко, за висловом урядового органу газети «Республіка», грав на з'їзді «першу скрипку», виголосивши доповідь про політичне становище України [17, с. 1].

О. Безпалко обстоював, в основному, ідейну платформу партійної конференції УСДП, що відбулася у Станиславові напередодні, 28–29 березня 1919 р. Виступивши проти орієнтації уряду ЗОУНР на «буржуазну» Антанту, доповідач переконував, що вона «хоче зробити ... з нас імперіялістичне знаряддя в своїх руках», щоб «спинити похід соціалізму» на сході: «Доки евангеліє соціалізму не запанує, не буде ладу ні спокою». Водночас містилася критична оцінка більшовицького наступу проти Директорії на Україні, але не було сумніву, що більшовизм незабаром, «нині–завтра зникне» (зазнає поразки. – *І. Р.*) в процесі розвитку національно-визвольних змагань, «революції народу». Селянсько-робітничий з'їзд, у розумінні О. Безпалка, був «висловом волі мало- і безземельного селянства, останнім кивком правительству», що «повинно бути виразником революції народу». Для того, щоб змінити політику влади, вбачався єдино «можливий шлях» в умовах війни – доповнити УНРаду представниками з'їзду СРС [53, с. 3]. Учасник з'їзду радикал Осип Назарук, політичний опонент О. Безпалка, у спогадах з іронією

охарактеризував зміст його доповіді: «...в українським галицьким уряді засідають провокатори і зрадники, а в Національній Раді властиво нема Українців, крім него (Безпалка) і тов. Темницького та кількох, що з ними йдуть!» [34, с. 151].

Делегати з'їзду обговорили політичну доповідь О. Безпалка і в цілому висловили їй підтримку. Дисонансом прозвучали хіба що виступи радикалів А. Крушельницького й, особливо, О. Назарука, які звернули увагу на складність становища уряду. Зокрема, О. Назарук сказав про несвоечасність вотуму недовір'я уряду ЗОУНР, що якраз пішов на переговори з Антантою. «Ще не знаємо, коли буржуазна Антанта впаде, – відверто заявив він. – Не пора тепер висказувати недовір'я правительству, як ведуться переговори з Антантою. Найбільше обходить нас внутрішня справа. Усупереч намаганням голови з'їзду перервати його виступ, О. Назарук висловив думку, що УНРаду слід доповнити, але в такій пропорції, щоб «всюди було 5/6 селянства», що відповідало структурі населення Галичини. Оплесками учасники з'їзду зустріли виступ соціал-демократа Володимира Темницького, коли він піддав критиці політику Державного секретаріату та УНРади, що «не йде по інтересам українських трудових мас». Доповідач засудив позицію Антанти в українському питанні, був проти, щоб «українські війська кровавились за її інтереси» [54, с. 2].

Найбільш активно в обговоренні політичної доповіді виступали діячі УСДП, які були емоційними у своїх виступах з критикою влади. Так, Микола Близнюк стверджував, що бюрократичний австрійський режим «зовсім не змінився для нас у вільній нашій республіці». Досить демагогічно прозвучала заява Андрія Шмігельського, яку редакція газети «Республіканець» назвала «гарною»: «Ми з крові і мозку раби ... Якби ми були вольним народом, то ні один ворог не станув би на

нашу землю» [54, с. 2]. Резолюція Селянсько-робітничого з'їзду, прийнята на основі виступу О. Безпалка, містила вимоги соціал-демократів, що були озвучені на партійній конференції у Станиславові 28–29 березня 1919 р. за участю 127 делегатів і 29 гостей, у т. ч. голови СРС Д. Дем'янчука. Через військовий стан не з'явилися делеговані ЦК УСДРП І. Романченко та П. Феденко [63, с. 116]. Головою конференції обрано Р. Ярославича, заступниками – І. Кушніра й О. Крутія, секретарем – О. Панаса, які невдовзі брали участь у з'їзді СРС. Основну доповідь на конференції про стратегію зовнішньої і внутрішньої політики УСДП виголосив В. Темницький, також активний учасник з'їзду [20, с. 7, 8].

У розумінні В. Темницького суть моменту полягала в боротьбі «двох світів»: світу «капіталізму й імперіалізму зі світом демократії». Перший з них представляла Антанта, другий – соціалістичні держави Сходу Європи. Доповідач підтримав «тріумфальний похід демократичного, визвольного руху й соціальної революції» (хоч і вважав, що російський більшовизм «під покришкою насаджування соціалізму ограблює Україну»), поставив вимогу «припинення війни проти большевиків на основі визнання повної самостійності та суверенності Української Народної Республіки». В. Темницький засудив орієнтацію уряду ЗОУНР «виключно на Антанту», піддав критиці діяльність уряду С. Голубовича, що «не йде ... по лінії інтересів робочих мас...». У резолюціях березневої 1919 р. конференції УСДП містилися вимоги негайного проведення реформ у соціалістичному напрямі й підписання мирної угоди з урядом радянської Росії на засадах визнання незалежності УНР. УСДП обстоювала створення єдиного в Українській державі соціалістичного уряду. Після виступів О. Безпалка, О. Устияновича, О. Крутія, Р. Скибінського та ін. конференція розробила, по суті, програму боротьби за приход до влади лівих сил на ґрунті парламентської демократії [20, с. 8–15].

Політичні вимоги конференції УСДП 28–29 березня 1919 р. були включені в текст резолюції Селянсько-робітничого з'їзду «Про сучасне політичне становище», ухваленої з ініціативи О. Безпалка. Резолюція вбачала суть історичного моменту – «в теперішній всесвітній боротьбі капіталізму з соціалізмом, великої земельної магнатерії із селянством...», звідси випливала необхідність боротьби «проти капіталізму та обшарників». У руслі зовнішньополітичної орієнтації УСДП делегати з'їзду СРС, формально «не маючи нічого проти переговорів правительства з Антантою», рішуче засудили прозахідну політику уряду ЗОУНР, за якою «наш трудовий народ» став, по суті, знярядям у боротьбі «проти змагань пролетаріату цілого світа до національного і соціального визволення з дотеперішньої неволі». Водночас з'їзд критично поставився до російських більшовиків, «московського совдепського правительства», що мало негайно «припинити грабіжницьку війну проти України, пошанувати самостійність України» [45, с. 2]. Щоправда, подальші події засвідчили нереальність цієї вимоги, бо російські більшовики, виступаючи під гаслом «диктатури пролетаріату», всесвітньої соціалістичної революції, не збиралися визнавати українську державність.

Крім вимог, записаних у програмі СРС та ухвалених конференцією УСДП, політична резолюція Селянсько-робітничого з'їзду поставила й нові. Враховуючи неможливість проведення виборів до сейму ЗОУНР, йшлося про кооптацію до складу УНРади 60-ти делегатів з'їзду як «заступників (захисників. – І. Р.) малоземельних і безземельних селян та робітників»*. Вони мали «твердо

* У літературі зустрічається й інша цифра, що до складу УНРади був рекомендований 61 делегат Селянсько-робітничого з'їзду (див., наприклад: Гадзинский В. Революционное движение в Восточной Галиции (Конец 1918 и начало 1919 гг.): Пер. с укр. М.; Петроград: Гос. изд-во, [1923]. С. 55, 62, 66–68 та ін.; З приводу Селянсько-Робітничого Зїзду // Република. 1919. Ч. 54. 5 цвітня. С. 1 та ін.

обстоювати інтереси найширших верств нашого народу та очистити наш край від дотеперішньої недемократичної влади як центральної, так і повітової». У резолюції чітко наголошувалося, що протиборство між владою та опозицією в ЗОУНР повинно бути на демократичній основі, щоб вплинути «парламентарним способом ... як на законодавність, так і на владу нашого краю». Учасники з'їзду засудили політику владних структур у ЗОУНР, мотивуючи свою позицію тим, що бідні верстви населення не мали «ні своєї влади в державі, ні впливу на цю владу»; УНРада складалася в переважній більшості з «представників націонал-демократичних та радикальних політиків» з «рабською» психологією; уряд продовжував «австрійський поліційно-бюрократичний» режим і не спромігся «на законодавність, впливаючу із революційного руху нашого народу» [45, с. 2].

По-друге, з'їзд звернувся до уряду радянської Росії із закликом негайно припинити війну з УНР, «увійти в порозуміння з укр. [аїнськими] соціалістичними партіями для забезпечення соціалістичного устрою на Україні». Для того, щоб зав'язати «тісні зносини з українським радянським правительством», планувалося делегувати трьох представників СРС до Києва [45, с. 2], що на той час був захоплений більшовиками. Мабуть, це рішення прийнято під тиском ліворадикальних, прокомуністичних сил, оскільки, послідовно протестуючи проти загарбницької, антиукраїнської політики російських більшовиків, не можна було сподіватися на угоду з маріонетковим урядом більшовицької України.

На другий день з'їзду СРС, 31 березня 1919 р., з доповіддю про земельне питання виступив Яцко Остапчук «проти викупу великої земельної власності і проти тих, хто пропагує думку викупу». У дискусії взяли участь Володимир Гадзінський, Дмитро Грабар та ін. Емоційним був виступ українського поета і драматурга Василя Пачовського: «Нам кривавиться серце, як бачимо, що селянство

відвертається від України. Хочемо зорганізувати таку Україну, де усі були би вільні і рівні». З великим піднесенням учасники зустріли промову міністра земельних справ у першому уряді Директорії УНР Микити Шаповала, підтримали проведення аграрної реформи в Галичині на основі закону Директорії від 8 січня 1919 р. [54, с. 2, 3]. Резолюція в аграрному питанні вимагала від УНРади терміново проголосити конфіскацію великої земельної власності, монастирських, церковних і камеральних ґрунтів, передавши їх «комісіям земельних справ при громадах і повітах», до прийняття аграрного закону з урахуванням ключового принципу: земля належить тим, хто її обробляє. Водночас УНРада мала проголосити націоналізацію лісів, підготувати проект земельної реформи на «демократичних основах по інтересах трудових мас», взявши за основу відповідний закон Директорії УНР [45, с. 2].

Після обіду 31 березня з'їзд затвердив список делегатів, у т. ч. 45 селян та інтелігентів і 15 робітників, які мали увійти до УНРади (див. додаток). Серед них були активні діячі СРС Д. Дем'янчук, В. Гадзінський, Є. Оліярник, В. Пачовський, М. Федюшка, Р. Ярославич та ін. Сподіваючись зміцнити позиції в парламенті, соціал-демократи включили до списку більше десяти своїх відомих діячів [44, с. 3]. Доповідь про робітниче питання проголосив соціал-демократ Осип Крутий, звернувши увагу на необхідність захисту в Українській державі насамперед інтересів малоземельних і безземельних селян та робітників [54, с. 3]. Резолюція з'їзду в робітничій справі вимагала націоналізації підприємств, встановлення восьмигодинного робочого дня, забезпечення «на старість» і в разі інвалідності, запровадження контролю над підприємствами «через робітничі фахові організації», усунення величезного безробіття внаслідок негайного «приступлення до відбудови знищеного війною краю», повної заборони найманої дитячої праці до 16 років,

конфіскації монастирських домів і передання їх у власність робітничих організацій, заснування дешевих харчівень, де робітники могли б купити дешеві й прості страви, створення «фахових шкіл і курсів для робітників» [45, с. 3].

Наприкінці засідання делегати ухвалили резолюцію: «З'їзд стоїть твердо при тому, що є одна Україна і має бути одно правительство». Новообраним послом до УНРади ставилося завдання «негайно перевести в життя злуку Галичини з Придніпрянщиною». З'їзд СРС вимагав ліквідації автономних структур влади ЗОУНР, створення єдиного українського соціалістичного уряду, розуміючи, що в політичному житті Наддніпрянщини перевагу мають ліві, соціалістичні сили, що після повної злуки поширили б свої впливи в Галичині. Окрема резолюція з'їзду закликала присутніх делегатів до більш активної роботи над об'єднанням трудового люду в селянсько-робітничі союзи, щоб це була «сильна організація, яка б взяла владу держави у свої руки». Водночас містилася ультрареволюційна теза, що «українські трудові маси селянства та робітництва солідарно стають в ряди пролетарського фронту, щоби якнайскоріше повалити нелюдське панування капіталізму..., довести цілий світ до демократично-республіканського устрою, в якому державну владу держав би у своїх руках пролетаріят». Резолюція закликала трудящих інших націй до «спільної боротьби проти ворогів, які йдуть війною проти соціального поневолення пролетаріату на території України» [45, с. 3].

Учасники з'їзду СРС звернулися з вимогою до Державного секретаріату ЗОУНР унормувати торгівлю, що в умовах нестабільної військово-політичної ситуації в краї характеризувалася масовими зловживаннями, та видати розпорядження щодо обов'язкового обігу в Галичині «укр.[аїнської] валюти – гривень та карбованців» [45, с. 3]. Усі резолюції прийнято одногосно, за винятком одного голосу проти земельного закону УНР. Закриваючи з'їзд СРС, В. Гадзінський наголосив, що «нашим ба-

жанням є створити демократичну, революційну Україну». Він звернувся із закликом насильно відправляти дезертирів з української армії на фронт і покарати повітових комісарів на місцях, які не пустили делегатів на з'їзд. На закінчення делегати емоційно відспівали українські пісні-гімни «Вже воскресла Україна» (версія з оригіналу – «Ще не вмерла Україна»), «Не пора» на слова Івана Франка та «Ми гайдамаки» Осипа Маковея [54, с. 3].

У цілому на з'їзді СРС 30–31 березня 1919 р. перемогла поміркована лінія соціал-демократів, що знайшло відображення в резолюції, яка «з уваги на тяжкі міжнародні відносини нашого народу» пропонувала мирним, «парламентарним способом дійти до впливу» на владні структури ЗОУНР [45, с. 2]. Делегати зайняли компромісну позицію щодо УНРади, вимагаючи включення до її складу представників Союзу. З'їзд обмежився ультрареволюційною риторикою і виразно підтримав ідеї державності українського народу. Радикал М. Стахів влучно зауважив, що «ніколи й ніде українське селянство чи робітництво в Галичині не підносило своєї руки» проти Державного секретаріату. «Атмосфера демократії і солідарності в боротьбі за свою державність ... була так сильна, що проти неї не могла вдіяти ніяка підривна агітація» [56, с. 103]. Щоденна суспільно-політична газета «Република» в Станиславові як офіційне видання уряду ЗОУНР, піддавши різкій критиці організацію з'їзду СРС, писала, що важке становище народних мас і «самозрозуміле їх невдоволення організатори і провідники ... використали на те, щоб вказати ... як на одинокого винувника їх важкого положення» – на УНРаду та Державний секретаріат [17, с. 1].

На засіданнях УНРади 1–3 квітня 1919 р. соціал-демократична фракція підтримала рішення про кооптацію діячів СРС до парламенту. Дискусія була настільки гострою, що президент Євген Петрушевич 2 квітня змушений був на пів години перервати засідання через

запеклу полеміку між соціал-демократом О. Безпалком і радикалом О. Назаруком. О. Безпалко переконував, що на Селянсько-робітничому з'їзді «вдалося поважним людям повести на легальну та парламентарну дорогу ті елементи, що стреміли до викликання революції в Галичині», якщо ж УНРада «не прийме делегатів зїзду, то тим самим попхне згадані елементи на шлях революції» [59, с. 1, 2]. Радикал О. Назарук зауважив, що з'їзд СРС став своєрідним «клапаном» у громадському житті ЗОУНР, через нього «ослаблюється невдоволення в краю». Він підтримав доповнення УНРади представниками Селянсько-робітничого з'їзду, але в обов'язковій пропорції: 5/6 – селян, 1/6 – робітників [50, с. 1]. Очевидно, представник опозиційної УСДП декларував захист інтересів національно свідомого міського робітництва, що було соціальною базою партії, прагнуч збільшити свої впливи в УНРаді, тоді як УРП, маючи опору серед українського селянства, навпаки, підтримувала владу в ЗОУНР, була проти кооптації представників з'їзду у визначеній пропорції.

На засіданні УНРади 3 квітня В. Темницький від імені соціал-демократичної фракції зачитав листа, в якому домагався допущення делегатів Селянсько-робітничого з'їзду, що представляли «найширші, в першій мірі безземельні і малоземельні маси народу», до вищого законодавчого органу. Свою позицію він пояснив необхідністю «удержання ладу і спокою в державі», а «всяку відповідальність за евентуальні наслідки відмови складає на партії більшості». Водночас голова УРП Лев Бачинський стверджував, що соціал-демократи, підтримуючи СРС, «стремлять до революції... проти власної держави». Бурхливими оплесками більшість делегатів в УНРаді – діячі УНДП та УРП – зустріли вислів Л. Бачинського, що радикальна партія «робила революцію тільки проти чужих ворожих народів правительств» [51, с. 1]. Домагання з'їзду СРС УНРада відкинула, мотивуючи

тим, що його делегати не були обрані загальним голосуванням, за голосували лише соціал-демократи. Державний секретаріат заборонив також виїзд делегації СРС до Києва [56, с. 103].

У відповідь нарада діячів Союзу 3 квітня 1919 р. обрала виконавчий комітет у складі дев'яти членів і шести заступників для реалізації ухвали з'їзду. Декларація комітету, з одного боку, засудила політику УНРади «в некористь трудових мас», але з іншого – закликала «увесь Трудовий Нарід до заховання спокою і порядку в ЗОУНР», передусім «до як найбільшої праці для скріплення українського війська, що геройськими трудами держить фронт перед навалю наших ворогів». Делеговані з'їздом СРС послали висловили підтримку соціал-демократичній фракції в УНРаді [11, с. 1]. 9 квітня відбулося засідання виконавчого комітету послів, обраних Селянсько-робітничим з'їздом до УНРади, за участю дев'яти чол. (Євстахія Оліярника, Олекси Ясінського, Стефана Григоришина та ін.). Головою виконкому обрано Д. Дем'янчука, секретарем – В. Пачовського, скарбником – Миколу Близнюка. Однак керівництво УСДП і підпорядкованого їй виконкому послів, яких УНРада відмовилася кооптувати до свого складу, не наважилося на більш радикальні дії проти влади ЗОУНР в умовах вкрай несприятливої зовнішньополітичної ситуації [22, с. 3].

Своєю чергою, УНРада пішла на певні поступки соціал-демократам, задовольнила низку вимог СРС, проголосивши у квітні 1919 р. закони про 8-годинний робочий день, щорічне святкування Першого травня як «свята трудового люду», запровадження гривні на цілій території ЗУНР, вибори до сейму ЗОУНР, а також тимчасовий закон про земельну реформу, за яким питання допустимої межі власності і відшкодування за конфісковану землю передавалися на вирішення сеймові [8, с. 224]. Щоправда, прийнятий УНРадою закон про земельну реформу не задовольнив керівництво УСДП, що домагалася ліквідації приватної власності і передачі землі селянам безплатно. З

іншого боку, соціал-демократи висловлювали критичні оцінки аграрного закону УНР, який проголосив націоналізацію землі і надання її у вічне користування «не більше трудової норми». На засіданні УНРади 4 квітня 1919 р. В. Темницький під час обговорення аграрного питання зауважив, що закон Директорії не змінив відносин власності на селі в дійсно соціалістичному напрямі: «Ми стремимо до усупільнення всіх средств продукції. За спілковою господаркою» [60, с. 2].

Після Селянсько-робітничого з'їзду, організованого СРС, у діяльності Союзу намітилися дві тенденції. По-перше, місцеві осередки СРС помітно активізували організаційну працю на місцях. Зокрема, нові організації Союзу виникли в Галичі (за участю близько 500 чол.) [53, с. 3], Бортниках Товмацького повіту [23, с. 3], Косові [16, с. 4] та ін. 6 квітня 1919 р. відбувся Селянсько-робітничий з'їзд у Більшівцях, на якому створено повітову організацію СРС та обрано його виконавчий комітет. У з'їзді взяли участь 120 представників з 20 навколишніх сіл. Учасники з'їзду ухвалили резолюцію, що передбачала вузько-класовий підхід до оцінки тогочасного історичного моменту: «Чотирилітня імперіялістична війна в теперішній своїй стадії приняла характер клясової боротьби», що прагне перетворитися «у всесвітню соціальну революцію». З'їзд підтримав «тільки ту силу, що бореться за соціальне і національне визволення працюючих мас», виступив за негайний перехід землі в руки трудящих без викупу, висловив протест УНРаді за відмову прийняти 60 членів Селянсько-робітничого з'їзду [22, с. 3].

По-друге, в рамках СРС поступово активізувалися ліворадикальні представники, що знайшло відображення в публікаціях, зокрема на сторінках часописів «Республіканець» і «Нове життя». Так, у газеті СРС «Республіканець» 25 квітня 1919 р. прямо писалося про «два ворожі табори», що сформувалися «серед української колись демократичної суспільності» Галичини. Виною цьому – недалекоглядна політика Державного секретаріату, що

будувалася на основі «перестарілих австрійських формул, яким місце в архівах, а не в революції». Однак «повна перемога» буде за «робочими масами малоземельних і безземельних селян та робітників» [28, с. 1]. Газета опублікувала статтю під красномовною назвою «Чому військовим старшинам належить більша платня як мужві» з демагогічними гаслами про необхідність обов'язкової та однакової зарплати в українській армії, незалежно від звань і терміну служби, щоб «зрівняти вартість безінтересовної праці для вітчизни всіх одиниць», за винятком хіба що нагород [26, с. 3]. В умовах нерівної збройної боротьби з поляками подібні заклики були вкрай небезпечними для єдності українського фронту.

Особливо різкою критикою влади в ЗОУНР навесні 1919 р. виділялася редакція щоденного станіславівського часопису «Нове життя», з якою співпрацювали радикально настроєні наддніпрянські емігранти та окремі діячі СРС. Газета порушувала гострі суспільні проблеми, критикувала негаразди в державному управлінні, звертала увагу на прояви спекуляції хабарництва, службових зловживань і т. п. [27, с. 650]. З 11 квітня 1919 р. газету редагував комітет (відповідальний редактор – Іван Чепига) за участю М. Євшана, М. Ковалевського, В. Пачовського і М. Шаповала (Сріблянського), що посилив критику влади. Так, 18 квітня в газеті писалося, що політика Державного секретаріату та УНРади «приводить наш нарід і нашу славу, велику країну до катастрофи». Піддавши критиці політику Антанти («капіталісти, громада буржуїв», неприхильна до України), автор статті закликав галичан «переорганізуватися внутрішньо й витягнути ... руку» російським більшовикам, «як робучий нарід до свого робучого брата». На думку автора, якого не застеріг більшовицький наступ проти Директорії УНР на початку 1919 р., «більшовики не хотітимуть говорити з нашим теперішнім правлінням», що представляє «буржуїв, котрі тягнуть у бік антантської буржуазії», вони вступають у

переговори тільки з робітничо-селянським урядом України [30, с. 1, 2].

Іншим разом у газеті «Нове життя» В. Пачовський демагогічно наголошував, що «керманічі» ЗОУНР «рішають без народу закони для народу». Сподіватися на Антанту – це «дурна надія», треба стати ланкою «великого світового перевороту в ряди революційного світа проти мольохи (мотлохи, тобто непотрібної цінності. – І. Р.) капіталізму Антанти» [41, с. 1]. М. Шаповал, соціаліст-революціонер, колишній міністр земельних справ в уряді Директорії УНР, відкрито писав: «Тяжку кризу переживає наша політична думка, що пішла поверх народньої думки. [...] Ми заходимо, очевидно, в дуже тупий кут» [66, с. 1]. Подібних висловлювань у часописі після Селянсько-робітничого з'їзду ставало дедалі більше, що призвело до урядової заборони видання та арешту редакційного комітету 24 квітня 1919 р. Від імені обласної управи СРС та виконавчого комітету для реалізації ухвал його з'їзду голова Д. Дем'янчук і представники проводу (О. Устинович, Є. Олійник, О. Ясінський) опублікували в «Республіканці» офіційне звернення з вимогою «пояснення причин, які спонукали приарештувати і віддати до військового суду» М. Шаповала, В. Пачовського і М. Федюшку (Євшана). Усі вони були членами СРС, а В. Пачовський входив до керівництва організації та виконкому послів, обраних з'їздом до УНРади [13, с. 4].

Власті здійснили арешти у квітні – на початку травня 1919 р. найбільш радикальних діячів СРС. Так, 16 квітня було арештовано в с. Красне Золочівського повіту 36 членів СРС. 21 квітня у Борщеві на Тернопільщині вдруге був узятий під варту М. Гарболинський – ініціатор скликання зборів з метою заснування місцевого осередку СРС у с. Мельниці Борщівського повіту (нині – смт Мельниця-Подільська Чортківського району). Перший його арешт на кілька днів відбувся під час виборів делегатів на з'їзд СРС наприкінці березня 1919 р. [37, с. 4]. Однак у

цілому уряд ЗОУНР виявив поблажливість до радикальних закликів окремих діячів Союзу, що, за словами М. Стахіва, незважаючи на «тріскучі фрази про революційність, фактично» не мали «відваги перейти від слів до чину». На його думку, «Союз діяв вільно, без перешкоди від влади» [56, с. 102]. Якщо й були якісь переслідування діячів СРС, то вони стосувалися невеликої частини ліворадикальних елементів, що примкнули до Союзу. Показово, що арешт В. Пачовського, М. Євшана і М. Шаповала за ліворадикальні заклики в публічному просторі ЗОУНР в умовах війни тривав недовго, вони були звільнені під обіцянку не займатися революційною агітацією, М. Шаповал невдовзі виїхав за кордон [56, с. 109, 110].

Лідери УСДП, яка мала ключовий вплив на діяльність СРС, рішуче відмежувалися від радикальних закликів повалення уряду. Д. Дем'янчук писав у спогадах, що соціал-демократи «еволюційними засобами “воюють”, а СРС наставлявся на революційні методи боротьби», «в самому СРС провідники соціал-демократів стали виявляти тенденції [до] виходу з СРС...». На думку голови СРС, коли б ЗУНР «проіснувала довше, то, певно, офіційна частина соціал-демократії була би відкололася від СРС...» [12, с. 293, 339]. «Коли в СРС йшла мова про революцію, – писав він, – то я рішуче виступав проти неї...» [12, с. 131]. УСДП відкрито засудила збройний виступ проти повітової адміністрації у Дрогобичі 14 квітня 1919 р. У зв'язку з повстанням газета «Дрогобицький листок» як друкований орган місцевої повітової управи УНРади, що перебувала під впливом УСДП (її редактором був соціал-демократ Іван Калинович), писала: «В хвилі, коли наші сини, мужі й брати серед найбільших злиднів нуждаються на фронті і кладуть ... буйні голови на жертвеннику Вітчизни, ... несовісні, а почасти нерозважні одиниці ... на задах армії піднесли зрадницький меч ... Тільки в законодавчій дорозі, і то поступово, усунути можна лихі пережитки старої системи...» [15, с. 7].

На останньому засіданні IV сесії УНРади 15 квітня 1919 р. О. Безпалко прямо заявив, що «в нас не сміє бути партійної гегемонії. Ми, соц.[іал]-дем.[ократи], йдемо разом зі всіма партіями» [18, с. 3]. Однак державотворчі процеси в краї перервав великий польський наступ у травні 1919 р. Владні структури ЗОУНР і багатотисячна Галицька армія були змушені відступити за Збруч, на середину липня 1919 р. територія Галичини повністю потрапила під владу Польщі. СРС припинив існування і більше не з'являвся на політичній арені, тоді як галицько-українські партії станіславівського періоду в ЗОУНР – УНДП, УРП та УСДП, з багатолітньою історією, відновили свою діяльність під польською владою на початку 1920-х рр. М. Стахів логічно підсумував, що поява Союзу в суспільно-політичному житті ЗОУНР мала кон'юнктурний характер [56, с. 104]. Це була організація, створена лівими силами в ЗОУНР для боротьби за владу. Голова СРС Д. Дем'янчук, судячи з особистої папки, що зберігається у відділі фондів Івано-Франківського обласного краєзнавчого музею, в польський період через свої «ліві» ідейні погляди і проблеми зі здоров'ям дуже часто змінював місце праці в кооперації, бував безробітним. З приходом у вересні 1939 р. радянської влади працював начальником «облспоживмолочної спілки» в Станіславові, але знову недовго, отримав інвалідність, так і залишився маловідомим діячем у Галичині.

Газета СРС «Республіканець» припинила вихід після евакуації уряду ЗОУНР зі Станіслава. В останньому номері (ч. 33), що вийшов 10 червня 1919 р. під редакцією Д. Дем'янчука та О. Устияновича, висловлювалася віра в майбутнє української державності. На думку редакції, для порятунку критичної військово-політичної ситуації в Україні необхідно було три чинники: створення єдиного національного уряду, реальне об'єднання військових сил під однією командою та усвідомлення того, що «нам нічого доброго сподіватися від капіталістичної Антанти, що

нашим союзником є тільки пролетаріят, що ми, опираючися на широких трудових масах укр.[аїнського] селянства та робітництва мусимо з пролетаріатом цілого світа створити одноцільний пролетарський фронт проти антантського капіталістичного фронту» [2, с. 1]. Очевидно, лідери СРС намагалися поєднати національну і вузькокласову ідею, висловлювали демагогічні гасла, які було, по суті, неможливо втілити в життя в тодішніх кризових для Української революції умовах: створення єдиного пролетарського фронту у світі, заклики до укладення національним робітничо-селянським урядом угоди з більшовицькою Росією, на протигау капіталістичній Антанті і т. п.

Таким чином, СРС розгорнув діяльність від січня до травня 1919 р. і перебував у легальній опозиції до уряду ЗОУНР. Незважаючи на поступове посилення всередині СРС впливу ліворадикальних сил, що було наслідком поглиблення суспільно-політичної та економічної кризи в Галичині навесні 1919 р. через погіршення життєвих умов більшої частини населення, корупцію серед посадових осіб та ін., провідні позиції в ньому займали соціал-демократи. УСДП використовувала СРС для політичного тиску на владу з метою реалізації своїх вимог, хоч і не мала виключного впливу на організацію, до якої примкнули радикальні діячі, в т. ч. з Наддніпрянщини. Діяльність СРС, кульмінаційною точкою якої стала організація Селянсько-робітничого з'їзду в Станиславові 30–31 березня 1919 р., була елементом політичної системи, що свідчив про демократичний характер молодого держави. Вияви невдоволення владою не переросли в масові заворушення, прояви непокори, існували мирні парламентські форми боротьби між лівою опозицією та урядом. На відміну від Наддніпрянщини або сусідніх країн Центрально-Східної Європи – Угорщини і Словаччини, не було здійснено революційних потрясінь, сепаратизму, населення краю консолідувалося навколо національно-державного будівництва.

Додаток

Список послів для доповнення УНРади,
ухвалений на Селянсько-робітничому з'їзді в Станиславові
30–31 березня 1919 р.

1. Бабинський Федор
2. Басараб Микола
3. Бойчук Василь
4. Близнюк Микола
5. Горецький Павло
6. Грабар Дмитро
7. Гродзіцький Іван
8. Григоришин Степан
9. Гриців Дмитро
10. Дах Степан
11. Дем'янчук Дмитро
12. Доротяк Дмитро
13. Дочич Степан
14. Гадзінський Володимир
15. Зазуляк Яків
16. Заморока Юрко
17. Зарицький Іван
18. Качан Юрко
19. Каменецький Юліян
20. Кобринський Володимир
21. Колодрубський Омелян
22. Кордашевський Маріян
23. Крутий Осип
24. Кушнір Іван
25. Кунда Матвій
26. Кучер Іван
27. Ключінський Дмитро
28. Лис Олекса
29. Магунь Яким
30. Максимів Ілько
31. Мигаль Михайло
32. Микитюк Степан
33. Мисюрак Олекса

34. Д-р Мішко Степан
 35. Мудрицький Степан
 36. Навчук Ярослав
 37. Онищук Микола
 38. Одливаний Михайло
 39. Оредуняк Данило
 40. Остапчук Яцко
 41. Оліярник Євстахій
 42. Пачовський Василь
 43. Панас Олекса
 44. Попадинець Дмитро
 45. Періг Зефірин
 46. Полудранка Микола
 47. Прокопів Іван
 48. Русак Іван
 49. Солган Федір
 50. Срібний Юрко
 51. Ставничий Іван
 52. Старосольська Дарія
 53. Тисовський Микола
 54. Штігліан Микола
 55. Файфер Іван
 56. Федюшка Микола
 57. Юречко Михайло
 58. Ясінський Олекса
 59. Д-р Яросевич Роман
 60. Яцикевич Андрій
- Джерело: Посли у Національну раду // Републіканець. Ч. 19. 3 цвітня. С. 3.

Список джерел і літератури

1. Арсенич П. Діяльність Селянсько-робітничого союзу в м. Станіславі в 1919 р. // Архіви України. Київ, 1968. № 2. С. 66–74.
2. [Без назви] // Републіканець. 1919. Ч. 33. 10 червня. С. 1.
3. В один гурт // Републіканець. 1919. Ч. 8. 22 лютого. С. 1.
4. Важна хвиля! // Републіканець. 1919. Ч. 14. 16 марта. С. 1.
5. Від редакції // Републіканець. 1919. Ч. 1. 1 січня. С. 1.
6. Воля. 1919. Ч. 5. 17 липня. С. 4.
7. Вперше станьмо муром на Сяні! // Републіканець. 1919. Ч. 4. 25 січня. С. 1.

8. Гадзинский В. Революционное движение в Восточной Галиции (Конец 1918 и начало 1919 г.г.) : Пер. с укр. М.; Петроград: Гос. изд-во, [1923]. 99 с.

9. Ганкевич Л. З минулого нашої партії (Матеріяли до історії УСДП) // Календар «Вперед!»: 1920. Львів, 1920. С. 17–34.

10. Д. Д. У страху великі очи // Републіканець. 1919. Ч. 4. 25 січня. С. 3.

11. Деклярація депутатів у Національну Раду, вибраних Селянсько-Робітничим Трудовим Зіздом // Републіканець. 1919. Ч. 20. 6 цвітня. С. 1.

12. Дем'янчук Д. Така була дійсність в 1918–1919 роках в Галичині. Івано-Франківськ, 1965.

13. До Державного Секретара справ внутрішних // Републіканець. 1919. Ч. 25. 25 цвітня. С. 4.

14. Дорожнеча, платні і опир большевизму // Републіканець. 1919. Ч. 3. 18 січня. С. 1, 2.

15. З Дрогобиччини // Дрогобицький листок. 1919. Ч. 38–39. 1 мая. С. 7.

16. З краю // Републіканець. 1919. Ч. 31. 15 мая. С. 4.

17. З приводу Селянсько-Робітничого Зізду // Републіка. 1919. Ч. 54. 5 цвітня. С. 1.

18. Засідання 15 цвітня // Републіка. 1919. Ч. 64. 17 цвітня. С. 3.

19. Західно-Українська Народна Республіка. 1918–1923: Історія / Керівник авторського колективу й відповідальний редактор О. Карпенко. Івано-Франківськ, 2001. 628 с.

20. Звіт з Партійної Конференції Української Соціал-Демократичної Партії Зах. Обл. УНР, яка відбулася дня 28 і 29 марта 1919 р. в Станіславові / Зладив І. К. Дрогобич: Б. в., 1919. 15 с.

21. Зізд відпоручників Селянсько-Робітничого Союзу в Станіславові // Републіканець. Ч. 8. 22 лютого. С. 1–3.

22. Із діяльності Селянсько-Робітничого Союзу // Републіканець. 1919. Ч. 22. 13 цвітня. С. 3.

23. Із діяльності Селянсько-Робітничого Союзу // Републіканець. 1919. Ч. 23. 17 цвітня. С. 3.

24. Історія Української РСР: У 8 т., 10 кн. Т. 5: Велика Жовтнева соціалістична революція і громадянська війна на Україні (1917–1920) Відп. ред. М. І. Супруненко. Київ, 1977. 692 с.

25. Карпенко О. Ю. До питання про утворення КПЗУ // Український історичний журнал. 1989. № 2. С. 63–70.

26. Керницький С. Чому військовим старшинам належиться більша платня як мужві // Републіканець. 1919. Ч. 29. 8 мая. С. 3.

27. Кубута Л. Пресові видання ЗУНР: специфіка функціонування та ідеологія змістового наповнення // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Вип. 18: Західно-Українська Народна Республіка: до 90-річчя утворення. Львів, 2009. С. 644–651.

28. Колись а тепер // Републіканець. 1919. Ч. 25. 25 цвітня. С. 1.
29. Комариця М. Републіканець // Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923. Енциклопедія: До 100-річчя утворення Західно-Української Народної Республіки. Т. 3: П–С. Івано-Франківськ: Манускрипт-Львів, 2020. С. 317, 318.
30. Кудюю? // Нове життя. 1919. Ч. 89. 18 квітня. С. 1, 2.
31. Литвин М., Науменко К. Історія ЗУНР. Львів, 1995. 368 с.
32. Мазепа І. Україна в огні й бурі революції. 1917–1921. Центральна Рада – Гетьманщина – Директорія. Прага, 1942. Т. 1. 212 с.
33. Маніфест Укр. соціал-демокр. партії // Републіканець. 1919. Ч. 27. 1 мая. С. 2, 3.
34. Назарук О. Рік на Великій Україні. Конспект споминів з української революції. Відень, 1920. 344 с.
35. Непрошені опікуни // Републіканець. 1919. Ч. 23. 17 цвітня. С. 2.
36. Новинки // Републіканець. 1919. Ч. 15. 20 марта. С. 4.
37. Новинки // Републіканець. 1919. Ч. 29. 8 мая. С. 4.
38. Нові фронти // Републіканець. 1919. Ч. 13. 13 марта. С. 3.
39. Павлишин О. Соціально-політичний портрет українського проводу Галичини та Буковини в революції 1918–1919 років // Україна модерна. Львів, 1999. Ч. 4–5. С. 187–245.
40. Павлишин О. Суспільно-політична криза в ЗУНР у першій половині 1919 р. // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Вип. 18. Львів, 2009. С. 119–130.
41. Пачовський В. На розхідній дорозі // Нове життя. 1919. Ч. 86. 15 цвітня. С. 1.
42. Пиріг М. І. Український ліворадикальний рух у Польщі (1919–1929 рр.): автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 «Історія України». Львів: Львів. нац. ун-т ім. І. Франка, 2016. – 20 с.
43. Під один прапор // Републіканець. 1919. Ч. 7. 15 лютого. С. 2.
44. Посли у Національну Раду // Републіканець. 1919. Ч. 19. 3 цвітня. С. 3.
45. Привіти і резолюції Обласного Селянсько-Робітничого Трудового З'їзду в Станиславові // Републіканець. 1919. Ч. 19. 3 цвітня. С. 2, 3.
46. Програма «Селянсько-Робітничого Союзу» // Републіканець. Ч. 11. 6 марта. С. 3; Ч. 12. 9 марта. С. 3.
47. Райківський І. Селянсько-робітничий союз у Західній Обласі УНР // Галичина. Всеукраїнський науковий і культурно-просвітний краєзнавчий часопис. Івано-Франківськ, 2001. № 5–6. С. 220–225.
48. Райківський І. Українська соціал-демократія в суспільно-політичному житті ЗУНР (листопад 1918 р. – липень 1919 р.) // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Вип. 18: Західно-Українська Народна Республіка: до 90-річчя утворення. Львів, 2009. С. 216–228.
49. Рівні обов'язки і рівні права // Републіканець. 1919. Ч. 6. 8 лютого. С. 3.
50. Селянсько-робітничий конгрес // Нове життя. 1919. Ч. 77. 4 квітня. С. 1.
51. Селянсько-робітничий конгрес // Нове життя. 1919. Ч. 78. 5 квітня. С. 1.
52. Селянсько-робітничий союз // Вперед. 1919. Ч. 62. 15 лютого. С. 2.
53. Селянсько-Робітничий Трудовий Зїзд // Републіканець. 1919. Ч. 20. 6 цвітня. С. 2, 3.
54. Селянсько-Робітничий Трудовий Зїзд // Републіканець. 1919. Ч. 21. 10 цвітня. С. 2, 3.
55. Старухівщина // Републіканець. 1919. Ч. 30. 11 мая. С. 2.
56. Стахів М. Західня Україна. Нарис історії державного будівництва та збройної і дипломатичної оборони в 1918–1923. Скрантон, 1960. Т. IV. 192 с.
57. Товариші! // Републіканець. 1919. Ч. 17. 27 марта. С. 1.
58. У страха великі очі // Републіканець. 1919. Ч. 4. 25 січня. С. 3.
59. Українська Національна Рада // Републіка. 1919. Ч. 52. 3 цвітня. С. 1, 2.
60. Українська Національна Рада // Републіка. 1919. Ч. 55. 6 цвітня. С. 2.
61. Український Робітнику // Републіканець. 1919. Ч. 27. 1 мая. С. 1.
62. Харчові справи // Републіканець. 1919. Ч. 7. 15 лютого. С. 2.
63. Христюк П. Замітки і матеріали до історії української революції 1917–1920 рр. Т. IV. Б. м., 1922. 192 с.
64. Цегельський Л. Від легенд до правди. Спомини про події в Україні зв'язані з Першим Листопадом 1918 р. Нью-Йорк; Філадельфія, 1960. 313 с.
65. Чернецький А. Спомини з мого життя. Лондон, 1964. 144 с.
66. Шаповал М. Мир з Поляками і новий кабінет Директорії // Нове життя. 1919. Ч. 87. 16 цвітня. С. 1.
67. Яворський Є. Одинокий шлях // Републіканець. 1919. Ч. 25. 25 цвітня. С. 2–4.
68. Ярославин С. Визвольна боротьба на західно-українських землях у 1918–1923 рр. Філадельфія, 1956. 183 с.

Райківський Ігор – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історії України і методики викладання історії «Прикарпатський національний університет ім. Василя Стефаника».
Електронна адреса: igor.raykivskiyi@pnu.edu.ua
ORCID: <https://orcid.org/00000003-2218-9556>